

Оригинални
научни рад

Снежана В. Божић¹, Александар М. Новаковић
Универзитет у Нишу, Филозофски факултет,
Ниш, Република Србија

О чииалачким навикама средњошколаца и насјави књижевности²

Резиме: У уводном делу рада размаијају се иромењене чииалачке навике деце и младих, условљене различитим факторима – развојем савремених технологија, уиоиредом инјернета, сииалним чииањем различитих садржаја са бројних екрана, иромењеним моделима мишљења, „убрзаним“ временом и др. Такав контекст оставља мало простора за чииање књиа и других ииамјаних иудубликација, а иоседно иизв. леје књижевности (делетриситике). Заио је у нашем исјираживачком фокусу однос ученика средње школе ирема књизи и чииању, у оквирима насјава књижевности и ван ње, у ириваиној сфери. Циљ је да се исиијају њихове чииалачке навике и сјаови о књизи и чииању да би се – уиоређивањем добијених иодатака са резултатима сличних исјираживања – уиврдила ирирода иромена које су се у међувремену десиле, као и да би нова сазнања мола да се уиоиреде ири креирању оздиљних, на емпиријским чињеницама заснованих, метиодичких сјаишеија за иоболшање актуелној анализираној сјања. Средишњи део рада чини ирезентиација исјираживања сироведеној на узорку од 1177 ученика из иринаест средњих школа с иодручја Ниша и Новој Пазара, реализованој крајем 2018. и иочетком 2019. иодине. Пуишем анонимној анкетиној уииника ирикуиљани су и иоиом инјериретириани иодаци о иородичним и школским навикама ученика везаним за књиу и чииање, о њиховом односу ирема школској лектури, дидлиотекама, електиронским књиама и књижевности на мрежи, сиваралашиву и сииудијама књижевности.

Кључне речи: чииање, насјава књижевности, чииалачке навике, лектира, дидлиотека.

¹ snezana.bozic@filfak.ni.ac.rs

² Истраживање је обављено у оквиру пројекта: „Истраживање књижевне и језичке прошлости и садашњости на простору југоисточне Србије“, бр. 183/1-16-01, Филозофски факултет Универзитета у Нишу.

Copyright © 2020 by the authors, licensee Teacher Education Faculty University of Belgrade, SERBIA.

This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original paper is accurately cited.

Е, ово читање озбиљно је читање будућности књижевности, читање којеј сине, вјерујем, ви као наставници више нећете свјесни, суочени с новом, првом постинформацијском генерацијом.

Ви сваки дан излазите пред њих и борите се с разредом и с читањем које ученици не изговарају, али стоји на уснама: читање књижевности? Шта то има, а нема другдје, и боље? И шта то ми који читамо можемо најбоље да то читамо књижевности има као 'боље' изађе на површину?

(Pavičić, 2013: 10)

Уводна разматрања: шири истраживачки контекст – промењене читалачке навике деце и младих

Разговори о промењеним читалачким навикама деце и младих често се сведу на генерализован и поједностављен закључак да је до промена, у највећој мери, дошло због присуства и негативног утицаја савремених информационо-комуникационих технологија. Бројни аутори упозоравају на чињеницу да се данас не размишља довољно о томе колико је употреба интернета променила начин на који људи мисле, читају, памте и да, без обзира на све евидентне и неоспорне предности употребе технологије, има и појава због којих треба бити забринут или које захтевају неку врсту интервенције (родитеља/старатеља, наставника...)³. Тичу се, у највећој мери, смањене пажње, ниже фокусираности и слабије концентрације детета/младе особе на оно што чита, односно гледа, слуша или учи. Ове промене објашњавају се, између осталог, чињеницом да мозак деце која одрастају уз рачунаре и паметне телефоне има другачију физиолошку грађу (у односу на претходне генерације стасавале без употребе поменутих уређаја и интернета) и да су се, самим тим, променили модели њиховог мишљења (Prensky, 2001). Ово

³ Видети студије: Kar, 2013; Grosman, 2010; Илић и сар., 2008; 2013.

се директно одражава на навике читања схваћене у класичном смислу – као читање штампаних публикација (књига, часописа, новина...), јер је за такво читање неопходно баш то што је данас, чини се, скраћено и ограничено – потребни су усредсређеност, пажња, „зауостављено време“ и др.

С друге стране, ако говоримо о читању уопштено, није тешко приметити да се данас заправо чита много више него икада раније – дневно се размени и прочита много порука, објава на друштвеним мрежама, чланака на различитим сајтовима и слично. То, међутим, најчешће није читање које битније доприноси емоционалном и интелектуалном развоју личности, онако како то може чинити читање лепе књижевности, односно књижевности у ужем смислу. Зато промене у навикама читања код деце и младих делују забрињавајуће за све оне који су на неки начин укључени у процесе њиховог васпитавања и образовања, а посебно за наставнике књижевности и језика, којих се тај аспект – читање дела лепе књижевности, развијање читалачких компетенција ученика – и професионално тиче. Зато се већ дуго у образовном окружењу говори о израженој кризи читања као последици промењених читалачких навика и потреба деце и младих (Илић и сар., 2007; 2013).

Читање је изузетно важно за развој деце у сваком смислу – интелектуалном, емоционалном, сазнајном. Стручњаци саветују да се са казивањем прича и стихова деци започне што раније, чак и пре навршене прве године живота. Управо рано предшколско читање наглас у породици и позитиван однос према читању у великој мери утичу на каснији развој читалачких способности и навика детета. Истраживања су показала да најбоље читају управо деца из породица у којима се пуно чита и где се књигама придаје посебна вредност и значај. Деца из таквих породица обично без проблема развију и вишу читалачку и писмену способност. Управо раз-

вијена вештина читања представља предуслов за школски успех, па зато читање није важно само као пут до књижевности, него је, заједно са језичким развојем који га омогућује, важан чинилац дететовог когнитивног развоја (Grosman, 2010: 86-94).

И касније, свако животно доба „тражи“ одређену врсту лектуре (што је освешћена или неосвешћена потреба за учвршћивањем и доградњом животног искуства и одговорима за којима се, свесно или несвесно, трага у одређеним животним раздобљима). Ово је потврђено бројним истраживањима (психолошким, социолошким, педагошким, методичким...) која омогућавају да се, на основу утврђених интересовања у одговарајућој фази развоја личности (детета/ученика), креирају листе књига (лектира) којима би, у што већој мери, та интересовања била задовољена; тиме би се учврстила, односно побољшала и додатно подстакла наклоњеност књизи, односно штампаној речи.⁴

Књижевност, односно читање подстиче и негује моћ маште, развија наративну имагинацију, која представља важну припрему и за моралну интеракцију појединца, утиче на развој саосећања и способност емпатије. Усавршавање у читању и читање само, поред естетског уживања које нуди, утиче истовремено на начин на који разумемо људе који нас окружују, на способност да препознајемо и сагледавамо различите могућности, утиче на начин перцепције ствари око нас, на развој критичког и стваралачког мишљења (Nusbaum, 2012). И због импликација које развијено критичко мишљење поје-

4 Како би се направили што бољи пописи лектуре, већ дуго се реализују методички пројекти за истраживање интересовања ученика за читање књижевних дела. Росандић наводи резултате неких која су спровођена још у 19. веку, као и новијих, из друге половине 20. века (Rosandić, 1986; 2005). Данас се ти резултати проверавају и допуњују са знањима из нових истраживања, нарочито млађе ученичке популације (првог и другог циклуса образовања). Видети следеће студије: Marković, 2012; Purić, 2012; Vučković, 2012; Kuvač-Levačić, 2013; Ivković, 2015.

динца (односно, његово одсуство) има на живот заједнице – значај читања и развијених читалачких навика не сме се никако изгубити из вида.

Навику читања књига зато треба подстицати и неговати, без обзира на развој савремених технологија, заправо баш због њиховог изузетног развоја. Побољшавањем читалачких способности деце требало би се интензивно и континуирано бавити. То, наравно, није нимало једноставан задатак, јер се, с друге стране, нуде садржаји који су деци из различитих разлога привлачнији или једноставно лакши за праћење (разне варијанте „визуелно подржаних прича“: цртани и играни филмови, видео-игре, виртуелна реалност...)⁵. Зато рад на стицању и развијању читалачких вештина код деце захтева промишљено ангажовање оних који се тиме баве, приватно или професионално. Управо је креирање ефикасне методологије за снажење читалачких способности деце и младих примарни, најважнији задатак савремене наставе књижевности. Потребно је осмислити начине како да се деци и младима приближи чудесни свет књижевности, све до тренутка у коме се „покрене прича“, тако да свако прочитано књижевно дело само постаје мотивација за читање наредног. То буђење и одржавање унутрашње мотивације ученика за читање представља велики професионални изазов за наставника књижевности, али су задовољство и добитак кад се у томе успе – немерљиви. Да би до таквих исхода дошло, неопходно је имати добар увид у актуелно стање ствари, знати које су полазишне позиције. Такво истраживање представља вид анамнезе која за циљ има избор адекватне методичке терапије.

Методолошки приступ

Прејходна исцртавања. У свету се сваке године појави више од десет хиљада студија које

5 Више у поглављу „Млади читаоци између цртаног филма и књижевне приче“ у: (Grosman, 2010: 85–121).

се баве теоријским и експерименталним истраживањем читања (Grosman, 2010: 21–22). Том несагледивом обиљу различитих увида у мноштво аспеката феномена читања додајемо и наше испитивање читалачких навика и ставова ученика средњих школа са подручја града Ниша и Новог Пазара о читању. Из широког оквира о коме је до сада било речи и сагледавања резултата различитих истраживачких пројеката, с фокусом на, пре свега, домаће образовно, али и шире социјално окружење, издајамо две студије које су у великој мери одредиле концепт и садржину истраживања које ћемо у овом раду представити. Указујући на неопходност медијског описмењавања кроз систем формалног образовања, ауторка једне износи резултате истраживања спроведеног међу матурантима гимназија у Нишу које, између осталог, показује да „две трећине матураната не прочита све књиге предвиђене годишњим програмом, најчешће је реч о пет или шест књига класичне литературе“, док анкета у целини „потврђује да су млади окренути новим више него традиционалним медијима“ (Stamenković, 2012: 70).

Друга студија (Krnjaić i sar., 2011) представља део опсежнијег истраживања слободног времена, интересовања, културних потреба и навика средњошколаца; у тим оквирима посебно су испитиване њихове навике читања „које се испољавају у различитим медијима, пре свега, кроз читање књига, али и кроз читање штампе и коришћење интернета [...]. Истраживање је извршено на основу упитника на узорку од 2426 ученика из 26 средњих школа из девет градова у Србији“, а реализовано је крајем 2007. године. Репрезентативан узорак и добро формулисана питања довела су до вредних увида у читалачке навике ученика средњих школа, међу којима се издваја податак да 12% њих не чита уопште, 21% ученика чита само обавезну лектуру, а тек 7% себе одређује као пасиониране читаоце. Занимало нас је како би резултати сличног испитивања изгледали данас, колико би се разликовали

након више од једне деценије, односно да ли би били повољнији или би указали на додатно продубљивање кризе читања. Зато је ова студија послужила као узор и подстицај да се слична питања поново поставе. Притом, могло би се рећи да је наш истраживачки контекст у потпуности методички, што ће се видети из описа који следе.

Организација испитивања. У оквиру методичког мастер курса *Читалац и текст у савременој настави*, чији је фокус на разматрању феномена читања сагледа(ва)ног из различитих теоријско-методолошко-методичких аспеката, са студентима смо школске 2018/2019. године поставили истраживачки проблем који је подразумевао преиспитивање доступних резултата досадашњих истраживања читалачких навика (ученика), првенствено у домаћем окружењу, анкетирање репрезентативног узорка ученика средњошколског узраста како би се добили нови релевантни резултати, с крајњим циљем да се, на основу свих увида, размисли о потребним методичким „мерама“ за побољшање актуелног стања.⁶

Основне претпоставке од којих се пошло у истраживању биле су да средњошколци данас читају исто или мање у односу на своје вршњаке анкетирани пре десетак година; да школску лектуру читају зато што морају и да, генерално, радије читају књиге по слободном избору него дела са списка лектуре прописане наставним програмима⁷; да библиотеке не посећују онолико коли-

6 Анкетирање ученика и сређивање прикупљених резултата обавили су, у оквиру часова вежби (предиспитних активности), студенти МАС филологије – смер Методика наставе српског језика и књижевности: Емина Сарачевић, Александра Павличевић, Драгана Лазаревић, Сузана Петковић, Милица Обрадовић, Сандра Томић, Марија Марковић, Андријана Трајковић, Маја Стаменковић и Амела Дукађинац. Оперативним делом рада руководио је асистент мср Александар Новаковић. У том смислу, обављено истраживање представља пример тимског и пројектног рада на нивоу академских мастер студија.

7 Неке од наведених претпоставки подржане су и резултатима једног мини-истраживања спроведеног за потребе

ко би могли и да немају навику позајмљивања и даривања књига; да радије читају електронске уместо штампаних књига и да прате књижевне садржаје на интернету.

Истраживање ставова ученика у вези с наведеним претпоставкама, тј. о различитим аспектима њиховог схватања важности наставног и ваннаставног читања и читалачким навикама које имају спроведено је током децембра 2018. и јануара 2019. године. Тражени подаци прикупљени су техником анкетања, а као инструмент коришћен је упитник са питањима затвореног и отвореног типа. Ученици су упитник попуњавали добровољно и анонимно за време једног школског часа (45 минута). Прикупљени подаци обрађивани су од почетка фебруара до краја маја 2019. године. За архивирање и обраду података коришћен је статистички програм IBM SPSS 20.0.⁸ Резултати су анализирани применом квантитативног и квалитативног приступа, а интерпретирани дескриптивном методом.

Узорак. У истраживању је учествовало укупно 1177 ученика из тринаест школа⁹: 1027

израде мастер рада *Хари Појтер и проблем читања: узроци кризе читања и начини њеног превазилажења*, студента М. Ценића, одбрањеног 2017. године на Филозофском факултету у Нишу. Истраживање је обављено на територији града Пирота, на узорку од 270 ученика основне и средње школе и десет наставника. Резултати су, између осталог, показали да 90% испитиваног узорка ученика проведе два или мање од два сата дневно у читању; да ученици не читају јер им књижевна дела нису занимљива и преоптерећени су обавезама; да су наставни програми преобимни и садрже много неактуелних књижевних текстова. Занимљив је и став наставника да није проблем само у читању већ и у начину на који ђаци читају (површно, без разумевања) (в. Сенић, 2017).

⁸ Табеле и графички прикази резултата овде су изостављени због просторног ограничења текста.

⁹ То су: Прва нишка гимназија „Стеван Сремац“ (63; 8,1%); Гимназија „Светозар Марковић“ (174; 14,8%); Правно-пословна школа (77; 6,5%); Медицинска школа „Др Миленко Хаџић“ (127; 10,8%), Економска школа (185; 15,7%); Туристичка школа (92; 7,8%); Угоститељска школа (23; 2%); Електротехничка школа „Мија Станисављевић“ (52; 4,4%), Школа моде и лепоте (55, 4,7%), Машинска школа (179;

(87,3%) из Ниша и 150 (12,7%) из Новог Пазара; од укупног броја испитаника 479 (40,7%) било је мушког и 698 (59,3%) испитаника женског пола¹⁰.

Узорак је обухватио ученике сва четири разреда гимназија и средњих стручних школа. У првом разреду испитана су 274 (23,3%) ученика, у другом 323 (27,4%), у трећем 281 (23,5%) и у четвртог 299 (25,4%) ученика. Видимо да су у готово подједнакој мери заступљени ученици свих разреда средње школе. Занимљиви подаци добијени су у вези са општим успехом анкетираних ученика. Наиме, недовољан општи успех има свега један испитаник (0,1%), довољан петнаест (1,3%), добар 132 (11,2%), врло добар 342 (29,1%), док одличан општи успех има 687 (58,4%) испитаника. Јасне су импликације коју оваква структура испитаника, односно њихов школски успех, може имати на укупан резултат обављеног истраживања. Успешнији ученици имају развијене вештине читања, а очекивано је и да имају развијене читалачке навике.

Резултати истраживања

Упитник се састојао из пет целина, односно пет група питања.

Први део пружа информације о породичном/ваншколском амбијенту из којег ученик долази и статусу књиге и читања у његовом приватном окружењу.

Прикупљени подаци показују да су међу активностима испитаника у слободно време нај-

15,2%); Гимназија у Новом Пазару (50; 4,2%); Економско-трговинска школа у Новом Пазару (50; 4,2%) и Школа за дизајн текстила и коже у Новом Пазару (50; 4,2%).

¹⁰ Иако родни параметар нашим истраживањем није продубљиван, треба имати у виду чињеницу да су родне разлике релевантан фактор при сагледавању навика читања и читалачких способности, с обзиром на то да бројна истраживања потврђују предност девојчица/девојака у том домену (*Poučavanje čitanja u Evropi: konteksti, politike i prakse*, 2011: 13, 26).

заступљенији дружење и изласци с пријатељима, за шта се изјаснило 497 (42,2%) ученика, потом бављење спортом, њих 250 (21,2%), а само 96 (8,2%) испитаника означило је да слободно време проводи у читању. Имајући, с друге стране, у виду узраст ученика, овај резултат је задовољавајући, јер читање ипак позиционира високо на лествици пријатних активности¹¹.

Оваквом закључку индиректно иду у прилог и резултати одговора на питање о томе да ли су им родитељи/старатељи читали у детињству. Наиме, 344 (29,2%) испитаника су изјавила да им је често читано, 678 (57,6%) да им је читано понекад, а 161 (13,2%) да им никад није читано. Иако је укупан позитиван скор овде изузетно висок (86,9%), проценат ученика којима у детињству није читано не може се сматрати малим. Оваква ситуација захтева едукативно деловање на ширем социјалном плану, као што има везе и са генералним стањем писмености и образовног нивоа становништва (Bubalo-Živković, Lukić, 2015: 107-108). Свакако да позитивно искуство читања стечено у детињству може да утиче на касније добре читалачке навике ученика, али није пресудно за њихово (не)постојање (Marković, 2012: 257).

У складу са претходно наведеним резултатима су и они добијени на питање о томе колико укућани анкетираних ученика читају. Највећи број испитаника, њих 489 (41,5%), одговорио је да њихови укућани не читају, али цене књиге; 166 ученика (14,%) навело је да се читање у њиховој кући не сматра важним и да се књиге ретко читају; укућани 429 испитаника (36,4%) цене и читају књиге, док 91 анкетирани ученик (7,7%)

наводи да се књиге у њиховој кући не читају и да се о књигама не разговара.

Претпоставка је да се на основу броја књига које ученици поседују у својим домовима може утврдити и њихов однос према читању, односно како присуство/одсуство књига утиче на њихове читалачке навике. Добијени подаци показују да највећи број испитаника у кући има од десет до тридесет књига; 143 испитаника (12,1%) има мање од десет књига; 310 (26,3%) има између тридесет и седамдесет књига; 143 испитаника (12,1%) има од седамдесет до сто књига, док 208 испитаника (17,7%) има више од сто књига у свом дому. Ово су и у културолошком смислу важни подаци, који се могу довести у везу са другим статистичким подацима из области културе и образовања, али и економског статуса грађана.

Други део анкете чинила су, на неки начин, кључна питања која се тичу ученичке самопроцене сопствених навика читања и односа према прочитаном. На питање да се изјасне који од понуђених одговора најбоље те навике описује највећи број испитаника одговорио је да најчешће чита лектиру и понекад књиге које нису обавезне – 480 ученика (40,8%). Мањи број анкетираних чита само лектиру – 257 испитаника (21,8%), а најмање је оних који готово увек читају неку књигу – 94 испитаника (8%). Процент оних који уопште не читају књиге није занемарљив и износи 14,5%. Ако га упоредимо са оним у истраживању реализованом 2007. године (Krnjaić i sar., 2011), где на знатно бројнијем узорку износи 12%, примећујемо негативан раст. Број пасионираних читалаца, што би у нашој истраживачкој варијанти били испитаници који увек читају неку књигу, за проценат је бољи, што упућује на својеврсну константу кад је у питању проценат правих љубитеља књиге.

Када је требало навести број прочитаних књига за време последњег летњег распуста, готово половина анкетираних ученика навела је јед-

11 Поред наведених, у упитнику су као могуће активности у слободно време биле наведене и: гледање телевизије (6,3%), слушање музике (13,4%), одласци у биоскоп, позориште, на концерте (1,4%), помоћ у кући (2,2%), одласци у куповину (0,6%), свирање неког инструмента (0,3%), рад за депарац (0,6%), учешће у волонтерским активностима омладинских организација (0,4%) и друго (3,2%).

ну књигу (524). С обзиром на то да ни у једном упитнику није наведена нула, а да има ученика који су се изјаснили да уопште не читају књиге, претпостављамо да добијени резултат обухвата и оне који нису прочитали ниједну књигу, али то нису желели да признају. Број/процент оних који су прочитали три и више књига износи 402, односно 34,16%. На основу ових података закључујемо да и те како има простора да се ученици подстичу да више читају за време летњег распуста¹².

На питање да ли сматрају да читају довољно већина испитаника одговорила је негативно (786 испитаника, 66,78%), док је позитивно одговорио 391 испитаник (33,22%). Развијена свест ученика о томе да не читају довољно, односно да би могли да читају више, делује охрабрујуће; то може бити добра основа за корекцију препознатих слабости.

Као разлог зашто читају највећи број испитаника између понуђених одговора одабрао је афирмативан први, зато што воли да чита – 509 испитаника (43,3%); 368 испитаника (31,3%) одговорило је да чита зато што мора, док су 123 испитаника (10,5%) одговорила да их неко други подстиче на читање. Остатак анкетираних ученика (177 испитаника, 15%) одлучио се за неки други разлог. Сматрамо да је проценат ученика који су се изјаснили да читају зато што то воле задовољавајући, посебно ако узмемо у обзир укупне резултате истраживања.

Када је у питању критеријум за избор књиге коју ће читати, највећи број испитаника изјаснио се да књигу бира према наслову (424 испи-

таника, 36,1 %), односно према препоруци пријатеља (236 испитаника, 20,1%). Осим ових водећих критеријума, анкетирани ученици књиге бирају и према савету наставника (10,5%), из чега није тешко закључити да наставник може – својим ставом, мишљењем и/или подељеним импресијама о некој књизи – у значајној мери утицати на избор ученичке лектире.

На питање због чега читање књига сматрају корисним испитаници су се у највећем броју изјаснили да им читање помаже при обликовању сопственог погледа на свет (334 испитаника, 28,4%) и да богати њихов језички израз (376 испитаника, 31,9%). Закључујемо да ученици, генерално гледано, препознају значај читања; без обзира на навике које имају, њихов став о практичној вредности читања књига је позитиван. Ово такође улази у групу охрабрујућих сазнања о ученичким ставовима у вези са читањем и личним духовним развојем, што јесте битан предуслов за жељене глобалне/системске промене. О прочитаним књигама анкетирани ученици најчешће разговарају с пријатељима (588 испитаника, 50%) и наставницима (216 испитаника, 18,4%). Нешто мањи удео у добијеним резултатима припада родитељима (73 испитаника, 6,2%), знатно мањи љубитељима књига на интернету (38 испитаника, 3,2%), а чак 227 анкетираних ученика (19,3%) открило је да своје импресије о прочитаним делима не дели ни са ким. Јасно је да наставници имају важну улогу у овоме сегменту рецепције књижевности и ученици, поред пријатеља, најчешће са њима деле своје утиске.

На подстицај да изнесу свој став о томе да ли читање књига може да мења људе и утиче на њихов начин мишљења и понашања испитаници су се у највећој мери определили за одговор да књиге могу утицати на промену ставова – чак 929 анкетираних ученика, тј. 78,9%; веома мали број испитаника сматра да књиге не могу утицати на промену мишљења и понашања – 71,

12 Ови резултати могу се повезивати и с чињеницом да је у једној од претходних реформи наставних планова и програма за предмет Српски језик домаћа лектира била изостављена; одсуство навике читања током летњег распуста може бити последица те промене. Зато се као позитиван и, дугорочно гледано, значајан чин у актуелној реформи (започетој 2017) може оценити враћање домаће лектире у наставне програме из књижевности, као и већи проценат изборних текстова на пописима наслова лектире.

тј. 6%. Закључујемо да ученици високо вреднују васпитни значај књига, што би наставници српског језика и књижевности, свакако, требало да имају у виду.

Трећи део упитника састојао се од одређеног броја тврдњи у вези са читањем лектире (13) у односу на које је требало да ученици изнесу свој став, као и да, на крају овог сегмента упитника, у питању отвореног типа, наведу књиге из слободног избора које би уврстили у школску лектуру, тј. наставни програм. Занимљиво је да је последње питање у овом делу анкете углавном остало без одговора, односно ученици нису наводили своје препоруке књижевних дела.

Шта добијени одговори показују о односу ученика према лектури? Нешто мање од половине испитаника нерадо чита школску лектуру (44,4%), док са задовољством то чини тек 8,3% анкетираних ученика. У складу с тим, 69,2% испитаника наводи да лектуру чита углавном или искључиво због оцене. Већина је сагласна с тврдњом да књижевна дела која читају одговарају њиховом узрасту (76,4%). Да је школска лектура у складу са њиховим интересовањима сматра 41,9% испитаника, а нешто већи проценат њих изразио је своје задовољство избором дела школске лектире предвиђеним наставним програмима (57,1%). Иако се на први поглед чини да су ово показатељи позитивног односа према лектури, не треба изгубити из вида да је готово исти или већи проценат оних који су по свим наведеним питањима исказали незадовољство. Скоро 60% анкетираних ученика изјаснило се да лектира није усклађена са њиховим интересовањима, што потврђује и чињеница која се дедукује из одговора о читању књига по слободном избору – преко 70% испитаника радије чита књижевна дела ван школског програма него она која се налазе на списку лектире. Зато су важна истраживања ученичких интересовања, а у домаћем образовном окружењу таквим истраживањима су у већој мери обухваћени уче-

ници млађег школског узраста. То што највећи број ученика средње школе сматра да су наслови које сами бирају интересантнији од оних из наставног програма захтева најмање двоструку интервенцију – ревизију наставних програма из књижевности и већи број истраживања (читалачких) интересовања ученика средњих школа. Притом, ове ствари су међусобно повезане и условљене – док се не узму у обзир резултати таквих истраживања, ревизије наставних програма биће без правог значаја и неће донети суштинско побољшање.

Уместо да прочита књигу, већина анкетираних ученика радије погледа филм (снимљен према књизи) или позоришну представу, њих 69,6%; трећина испитаника се опредељује примарно за читање књиге (30,4%). Интересовање ученика за филм и позориште може послужити као мотивација за читање пре или након гледања филма или представе.

Половина испитаника (50,8%) спремна је да читање дела у целини замени читањем одломка, док друга половина (49,1%) то не чини. Ово може бити својеврсна методичка инструкција за ауторе читанки, али и наставнике – важно је да одломци који се користе у настави, за којима ученици посежу или им се препоручују, буду репрезентативни и у функцији мотивисања за читање целовитог текста.

Уврежено мишљење да ученици на часовима лектире редовно користе садржаје преузете са интернета – препричану лектуру – добијеним резултатима донекле се доводи у питање. Велики број испитаника (656, тј. 55,7%) негира тврдњу да се препричаном лектиром са интернета служи на часовима; њих 319 (27,1%) потврђује да користи такве садржаје, док су 202 испитаника (17,2%) навела да у већини ситуација уместо да прочитају књижевно дело читају препричане текстове. Лако доступни путем интернета, различити књижевни садржаји, примарни и секундарни извори имају своје место у савременој на-

стави књижевности. Бројне су могућности њиховог, методички оправданог, укључивања у наставни процес. Зато склоност ученика да се служе интернетом треба промишљено и сврсисходно користити, обликовати и обучавати ученике како да развијају одмерен, коректан и критички однос према информацијама које преузимају са мреже, према ауторима и дистрибутерима различитих материјала. Једном речју, треба радити на њиховој „дигиталној мудрости“ (Prensky, 2009; Вожић, 2018: 215-224). Могуће је да ће, тако освешћени, сами ученици непримерену замену сопственог читања и тумачења књижевног дела туђим препричаним садржајима редуковати или у потпуности искључити из својих навика.

С тврдњом да уопште не чита лектуру није сагласан изузетно висок проценат испитаника, њих 936, односно 79,5%. Ови охрабрујући резултати допуњују се подацима да 156 анкетираних ученика (13,3%) прихвата наведену тврдњу, а само 85 испитаника (7,2%) је у потпуности сагласно са исказом да уопште не чита лектуру. Чињеница да проценат анкетираних ученика који имају потпуно негативан однос према читању лектуре не прелази 20% улива наду да се навике читања и читалачке компетенције ученика могу добром стратегијом на различитим нивоима побољшавати и усавршавати. Без обзира на многобројне активности и обавезе којима ученици испуњавају дан, број оних који читају школску лектуру знатно је већи од оних који сматрају да је то непотребно или да немају довољно времена.

Четврти део анкетног упитника садржи тврдње које се тичу различитих аспеката коришћења услуга библиотека¹³ и начина на који ученици набављају књиге које треба или желе да прочитају.

Резултати показују да анкетирани ученици не користе у довољној мери услуге школских

библиотека (40,6% или 478 испитаника то не чини), а када их користе, те библиотеке често не располажу књигама које су њима потребне или немају довољан број примерака тражене књиге, било да је реч о књизи из пописа лектуре или ван њега. Овако се изјаснило 68,7% анкетираних ученика. По питању снабдевености библиотека издањима школске лектуре збир опција *ишачно* и *делимично ишачно* је 57,7% у корист мишљења да су библиотеке добро опремљене. Ипак, број, односно проценат ученика који су одговорили да школске библиотеке немају довољан број примерака потребне школске лектуре није занемарљив и износи 498 ученика, тј. 42,3%.

Важан део културног живота представљају сајмови књига локалног и националног карактера. Једно питање из упитника односило се на праксу организованог посећивања оваквих културних манифестација, која представља добар начин укључивања ученика средњошколског узраста у живот шире (културне) заједнице и, уз друге васпитне ефекте, развија позитивне ставове према књизи, стваралаштву и читању. Према наводима испитаника, средње школе у Нишу и Новом Пазару углавном сваке године организују одлазак на сајам књига; овако се изјаснило 63,3% анкетираних. Другачије наводе имало је 36,7% испитаника. Организовани одласци на сајмове књига свакако су активност коју треба неговати, оснаживати и подстицати тамо где се не практикује.

Добру праксу представља и колективно учлањивање ученика првог разреда у школску библиотеку, а колико ће та позитивна полазна позиција бити искоришћена зависи и од спремности наставника разредне наставе да код својих ученика развијају навикку позајмљивања и читања књига.

Испитаници су у високом проценту означили да користе услуге градске библиотеке (67,5%), а такође је велики број оних који су чланови градске библиотеке постали у детињст-

13 О значају библиотека у превазилажењу кризе читања видети више у: Плић и сар., 2007.

ву – такав одговор навело је 78,1% анкетираних ученика. Очигледно је, на основу ових и одговора који следе, да се ситуација мења у другом и трећем образовном циклусу (од петог до осмог разреда основне и у средњој школи), јер је 80,2% испитаника у анкети навело да нису учлањени ни у једну библиотеку. То би значило да услуге библиотека користи нешто мање од 20% анкетираних ученика. Овај податак је забрињавајући и захтева озбиљнија додатна истраживања и разматрања, као и низ мера које треба осмислити и у дужем временском периоду примењивати како би се стање поправило.

Разлоге за смањено коришћење услуга библиотека можемо тражити, с једне стране, у чињеници да су многе књиге које су ученицима потребне сада доступне у електронској форми, путем интернета и, с друге, у могућности да потребне књиге, посебно издања школске лектире, поседују у својим кућним библиотекама. Да код куће има већину дела школске лектире изјаснило се 68,7% ученика, док је ова тврдња нетачна за 437 испитаника, тј. 37,1%. Ови подаци компатибилни су са прикупљеним информацијама о томе колико средњошколци купују књиге које су им потребне и које желе да прочитају – 61,1% анкетираних то чини, док 38,9% не купује књиге. Иако је овај аспект односа према књизи повезан и са околностима на које ученици углавном не могу утицати (економски, тј. финансијски момент), он је и васпитни, и то на личном (потреба за поседовањем вредне књиге пуно говори о њеном власнику) и на колективном плану. Посматрање књижевности системски, као друштвене праксе, ученику „нуди цјеловитију слику књижевности која надилази лексиконско знање о издвојеним дјелићима текстова и о ауторима, омогућујући му тако разумијевање утјецаја и друштвених функција књижевности“, чиме се, путем литерарне социјализације, ученици припремају „за улогу успјешних читатеља који ће својим читањем помоћи одржати креативност у литерарном саставу властите језичне и културне зајед-

нице. [...] Улогу читатеља, који активно омогућује сурадњу између свога властитога састава и читања тако што купује књиге и тиме подржава књижевну продукцију, могу заузети само обавијештени и заинтересирани читатељи (какви су успјели одгојити у Финској)“ (Grosman, 2010: 233, 240). У овом домену сагледава се и неопходност буђења и развијања свести код младих људи о томе да књижевност, између осталог, има и улогу освешћивања народног духа, аспект који се често занемарује; у том смислу, улога наставе књижевности је кључна, па ако се она „не успије ухватити у коштац с тим захтјевом, и сама активно доприноси кочењу и умирању литерарнога стваралаштва властитога народа“ (Grosman, 2010: 240).

Тврдња о односу испитаника према позајмљивању књига требало је да послужи оквирној процени о томе колико се књиге размењују међу младима, уз претпоставку да свака позајмица подразумева и макар елементарну размену информација о траженој књизи, тј. усмереност разговора ка питању читања. Да књиге не позајмљују од пријатеља, означила су 472 испитаника (40,1%), док остатак анкетираних ученика то чини, при чему је 20,1%, тј. 236 њих у потпуности сагласно с датом тврдњом. На основу изјашњавања о радикализованој варијанти исказа – *никада не позајмљујем и не куйујем књиге* – јасно је да ова врста искључивости није својствена младима и њихови одговори су релативизовани – око 80% испитаника углавном је сагласно са наведеном тврдњом.

У **петом одељку** упитника налазила су се питања/тврдње на основу којих су испитиване ученичке навике да повезују читање књига с активностима на интернету, али и са другим животним ситуацијама (читање као подстицај на стваралаштво, лично промовисање читања путем поклањања књига, планови о професионалном опредељивању за студије књижевности).

Занимало нас је да ли анкетирани ученици, тзв. дигитални урођеници (Prensky 2001) радије читају електронске или штампане књиге. Показало се да већина испитаника, њих 750 (63,7%) предност даје читању књига у штампаној форми; само 10,6% (125) ученика у потпуности је наклоњено електронској књизи. Такође, већина ученика (њих 757, тј. 64,3%) не прати странице посвећене књижевности на друштвеним мрежама; оних који прате је 89 (7,6%). У складу с тим, и активности испитаника на интернету углавном ни на који начин нису повезане са прочитаним књигама. Више од половине анкетираних ученика (672, тј. 57,1%) навело је да не објављује цитате из књижевних дела на друштвеним мрежама, док то радо чини њих 163, односно 13,8% анкетираних ученика.

Ставовe ученика о вредности књиге као поклона, било да се даје или прима, испитали смо њиховим изјашњавањем о томе колико често поклањају књиге и да ли се радују када на поклон добију књигу. Тачно 50% испитаника, односно 589 ученика одговорило је да не поклања књиге, а свега 13,4% или 158 испитаника често другима даје књигу на поклон. Процент оних које обрадује књига коју добију на поклон нешто је већи – 19,5% (229), али 535 испитаника (45,5%) таквом поклону се неће радовати.

Самостално стваралаштво ученика инспирисано прочитаним књигама и развијеним читалачким навикама један је од најважнијих циљева, тј. исхода наставе књижевности. О томе су написани бројни методички радови и студије¹⁴. Да тај циљ у наставној пракси није лако достижан, може се закључити и на основу одговора који су ученици давали о томе да ли их читање инспирише да и они пишу поезију или прозу. Већина испитаника, њих 840 (71,4%), не налази инспирацију за сопствено стваралаштво

14 Издвајамо овде већ помињану монографију Павла Илића и сарадника *Читањем ка стварању, стварањем ка читању* (Ivić i sar., 2013), која је у потпуности посвећена овој проблематици.

у прочитаним књижевним делима. Занимљиво је да се проценат оних који стварају инспирисани прочитаним књигама поклапа са процентом ученика који су пасионирани читаоци – 8,3%, односно 98 ученика. Међу њима је нешто мањи број оних који би волели да буду чланови неког књижевног клуба, 75 ученика, тј. 6,4%. О таквој могућности уопште не размишља 74,3% ученика, док је за њих 226 (19,2%) чланство у књижевном клубу прихватљива опција.

Од укупног броја испитаника само 39 (3,3%) ученика/ученица заинтересовано је за студије књижевности; већина анкетираних (њих 997 или 84,7%) себе види као студенте других научних и стручних области, док 138 испитаника (11,5%) размишља и о студијама књижевности.¹⁵

Закључна разматрања

Обављено истраживање је, генерално гледано, потврдило оно што дуже од деценије знамо о кризи читања, односу ученика према лектури, библиотекама, учешћу у културном животу заједнице. У односу на слично истраживање из 2007. године, које је узето као поредбени корелат (Krnjajić i sar., 2011), показало се да је проценат оних који уопште не читају нешто већи (износи 14,5%), постотак оних који читају само школску лектуру је готово идентичан (21,8%), а приближно је исти и број ученика који увек читају неку књигу (8%). Толики је и проценат оних који бирају читање као активност у слободно време (8,2%). Анкетирани ученици изразили су своје незадовољство књигама које се налазе на пописима школске лектуре – 60% њих навело је да школска лектура није у складу са њиховим интересовањима и да радије читају књиге по слободном избору. Па ипак, када је требало да наведу називе књига које би уврстили у школски про-

15 Ови подаци у складу су са стањем које се последњих година запажа приликом уписа на факултете – приметно је смањено интересовање за студије из области друштвено-хуманистичких наука.

грам, они то углавном нису учинили. Према наведеном броју прочитаних књига у току летњег распуста, закључили смо да ученици не читају довољно, што се подудара и са самопроценом испитаника о томе да ли довољно читају. Чињеница да готово 70% анкетираних ученика сматра да би требало да чита више је охрабрујућа за наставнике, родитеље и све оне који су заинтересовани за образовање и васпитавање младих. Управо на овој и низу сличних позитивних чињеница дедукованих из прикупљених резултата заснивамо свој оптимизам по питању могућности превазилажења кризе читања, побољшања ученичких навика и способности читања. Задовољавајући је проценат оних који уз лектуру понекад прочитају и књигу по слободном избору (40,8%), а проценат оних који читају зато што воле је нешто виши и износи 43,3%. О прочитаним књигама ученици најчешће разговарају с пријатељима (50%), али су и наставници пожељни саговорници (18,4%). Ученици су свесни значаја читања књига за развој различитих аспеката личности и верују у васпитне моћи књижевности. Чак 78,9% анкетираних ученика мисли да књиге могу утицати на начин мишљења људи и на промену ставова и понашања. Ово су чињенице које заиста уливају наду да су позитивне промене могуће.

Резултати истраживања потврђују полазне претпоставке о недовољно искоришћеним образовним и васпитним ресурсима библиотека, нарочито када се има у виду да је већина ученика од најмлађих дана усмеравана ка коришћењу њихових услуга. Одступања од очекиваних резултата јавила су се у вези са читањем електронске и штампане књиге. Полазна претпоставка била је да су ученици наклоњенији електронским публикацијама, а добијени подаци показују да већина (63,7%) ипак радије чита књигу у штампаном него у дигиталном облику. Податак да је 55,7% испитаника навело да читање лектире не замењује преузимањем препричаних садржаја са интернета сугерише да и овој

проблематици не треба приступати с уверењем (заснованим на утиску) да је нечитање лектире и коришћење бележака са мреже редовна појава код већине средњошколаца/средњошколки.

При издвајању резултата за извођење закључака, као и при анализи прикупљених података у целини, желели смо да осветлимо и скренемо пажњу на позитивне аспекте сагледаваних ситуација. Проблематика је комплексна и постојећи проблеми не могу се решавати брзо ни једноставно. Да би се вршиле потребне ревизије наставних програма, као и оптимизација и адаптација наставне методологије, неопходна су опсежнија истраживања – не само читалачких навика различитих категорија ученичке популације него и њихових интересовања, животних приоритета и сл., као и бројних других аспеката образовног система (испитивања актуелне наставне методологије наставника практичара, критеријума оцењивања, наставничких књижевних афинитета, сагледавања њихових увида из директних контаката са ученицима приликом реализације наставе, тј. анализа наставничких искустава и др.; потенцијали и начини ефикасног укључивања родитеља/старатеља у (ван) наставне процесе и активности као вид подршке ученицима и сл.; могућности инкорпорирања филма, музике, позоришта, медија у наставу књижевности; предности повезивања школа с библиотекама, архивима, музејима итд.).

Истраживања попут овог које смо у раду представили имају за циљ да пруже јаснију слику и добар увид у актуелно стање у вези с изабраним истраживачким проблемом; то је неопходна основа и полазиште за било какво проактивно деловање. Уверени смо да би домет оних који су на такво деловање спремни био виши ако би фокус био постављен на уочене позитивне аспекте и претпоставке проблема који настоје да реше. Одатле се црпе енергија која води до циља.

Литература

- Božić, S. (2018). *Prijateljstvo na mreži – o internetu i nastavi književnosti*. Niš: Filozofski fakultet.
- Bubalo-Živković, M., Lukić, T. (2015). *Mladi u Srbiji početkom 21. veka*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Cenić, M. (2017). *Hari Potter i problem čitanja: uzroci krize čitanja i načini njenog prevazilaženja* (master rad). Niš: Filozofski fakultet.
- Grosman, M. (2010). *U obranu čitanja: čitatelj i književnost u 21. stoljeću*. Zagreb: Aloritam.
- Plić, P. i sar. (2013). *Čitanjem ka stvaranju – stvaranjem ka čitanju*. Novi Sad: Gradska biblioteka – Prometej.
- Plić, P. i sar. (2007). *Kriza čitanja – kompleksan pedagoški, kulturološki i opštedruštveni problem*. Novi Sad: Gradska biblioteka.
- Ivković, M. (2015). Doprinos proučavanju čitalačkih interesovanja učenika razredne nastave. *Uzdanica*, XII (2), 45–60.
- Kar, N. (2013). *Plitko: kako internet menja način na koji mislimo, čitamo i pamtimo*. Smederevo: Heliks.
- Krnajić, Z. i sar. (2011). Čitalačke navike srednjoškolaca u Srbiji. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 43 (2), 266–282.
- Kuvač-Levačić, K. (2013). Razvoj i vrste čitanja, tipologija čitatelja s obzirom na čitanje „neknjiževnih“ tekstova. U: Mićanović, M. (ur.). *Čitanje za školu i život: Zbornik radova* (13–22). IV simpozij učitelja i nastavnika hrvatskog jezika *Čitanje za školu i život*. Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje.
- Marković, S. (2012). Novija istraživanja čitalačkih interesovanja i navika učenika razredne nastave. *Književnost za decu i omladinu – nauka i nastava*, 15, 249–262.
- Nusbaum, M. (2012). Negovanje čovečnosti: klasična odbrana reforme u liberalnom obrazovanju (prev. Slobodanka Glišić). *Reč: časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja*, 82/28, 247–275. Posećeno aprila 2020. na: <https://www.fabrikaknjiga.co.rs/wp-content/uploads/2012/03/08-Marta-Nusbaum.pdf>.
- Pavičić, J. (2013). Suvremeni prozaik pred izazovom „smrti čitanja“. U: Mićanović, M. (ur.). *Čitanje za školu i život: Zbornik radova* (6–12). IV simpozij učitelja i nastavnika hrvatskog jezika *Čitanje za školu i život*. Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje.
- *Poučavanje čitanja u Europi: konteksti, politike i prakse* (2011). Bruxells: Izvršna agencija za obrazovanje, audiovizulanu politiku i kulturu (EACEA P9 Eurydice).
- Prensky, M. (2009). *H. Sapiens Digital: From Digital Immigrants and Digital Natives to Digital Wisdom*. Retrived April, 2020. from [www: https://nsuworks.nova.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1020&context=innovate](http://www.nsuworks.nova.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1020&context=innovate).
- Purić, D. (2012). Učitelj i čitalačka interesovanja učenika mlađeg školskog uzrasta. U: Jovanović, V., Rosić, T. (ur.). *Književnost za decu i omladinu – nauka i nastava* (213–227). Jagodina: Pedagoški fakultet.
- Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants. *On the Horizon*, 9, 5. Retrived April, 2020. from [www: https://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf](http://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf).
- Rosandić, D. (2005). *Metodika književnoga odgoja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Rosandić, D. (1986). *Metodika književnog odgoja i obrazovanja*. Zagreb: Školska knjiga.

- Stamenković, S. (2012). Medijska pismenost kao neophodan uslov razumevanja novih medija. *Kultura: Digitalne medijske tehnologije, društvo i obrazovanje*, 135, 65–77.
- Vučković, D. (2012). Čitalačka interesovanja učenika petog razreda osnovne škole. U: Jovanović, V., Rosić, T. (ur.). *Književnost za decu i omladinu – nauka i nastava* (195–211). Jagodina: Pedagoški fakultet.

Summary

The introductory part of the paper discusses the changed reading habits of children and young people, conditioned by various factors - the development of modern technologies, the use of the Internet, constant reading of various content from numerous screens, changed thought patterns, “accelerated” time, etc. Such a context leaves little room for reading books and other printed publications, especially the so-called fine literature (fiction). For this reason, our research focus is on the attitude of high school students towards books and reading within the framework of teaching literature, and beyond, in the sphere of private life. The aim is to examine their reading habits and attitudes about books and reading in order to - by comparing the obtained data with the results of the similar research - determine the nature of the changes that have occurred in the meantime, and that new knowledge can be used to create serious, fact-based, methodological strategies for improving the current analyzed situation. The central part of the paper offers the presentation of the research conducted on a sample of 1177 students from 13 high schools in the area of the cities of Niš and Novi Pazar, conducted in late 2018 and early 2019. An anonymous questionnaire was used to collect and then interpret the data on students’ family and school habits related to books and reading, their attitude towards school compulsory reading lists, libraries, e-books and online literature, as well as creativity and literature studies.

Keywords: reading, teaching literature, reading habits, compulsory reading list, library.